

НЕПРЕВОДИМОТО В ПРЕВОДА

С. И. ВЛАХОВ и С. ФЛОРИН

(сб. "Изкуството на превода", изд. "Народна култура", 1969 г.)

Реалии

Целта на всеки литературен превод е да се предаде известен текст с езиковите средства на друг език, а за да бъде преводът пълноценен или, както се казва, адекватен, необходимо е даденият текст да се претвори на другия език в неразривно единство на съдържание и форма. Тъкмо в това се състои високото изкуство на превода.

Всеки що-годе опитен преводач знае, че тази цел се постига не чрез "превеждане" на думи, а чрез предаване на онова, което те изразяват - смисловото им съдържание, и то не всяка дума поотделно, а в тяхната съвкупност; изхождаме следователно не от значението на отделната дума, не дори от смисъла на даден израз или изречение, а от съдържанието и формата на произведението в неговата цялост.

И това се разбира от само себе си: преди всичко думата е един отрязък, една мъничка частица от човешката реч; като самостоятелна лексическа единица тя е носител на едно или друго, а в повечето случаи - на няколко значения и само в редки случаи има точно определено смислово съдържание. Оттук следва, че по начало думата няма такъв еквивалент в друг език, който да важи за всеки контекст; нейното истинско, различно за отделния случай съдържание - онова, което е вложил в нея авторът - се възприема в пълна степен само когато се държи сметка и за значенията на другите думи от контекста, с които е свързана граматически и семантично, и то с оглед на духа и съдържанието на цялото произведение.

Всеки език носи отпечатъка на развитието - културно, битово, историческо, правно и т. н. - на този народ, който го е създал. С това се обяснява в повечето случаи невъзможността на буквалния "превод" - липсата на формален еквивалент за отделната дума на други езици. От друга страна, общността на

мисленето у всички народи, по силата на диалектичкото единство на съдържание и форма, обуславя и общността на средствата за предаване на мисълта, откъдето се извежда положителното разрешение на въпроса за преводимостта в теорията на превода. Във всеки език обаче се срещат думи, които, без да се различават съществено от словесното си окръжение в езика на първообраза, все пак не могат да се предадат на друг език с обикновените средства и изискват от преводача по-специално отношение. Някои от тях ще трябва да влязат в текста на превода непроменени (да се транскрибират), други може само отчасти да запазят оригиналния си морфологичен и фонетичен строеж, трети карат преводача да ги подменя със съвсем различни, често на пръв поглед далечни по значение или дори съчинени от самия него думи или изрази. Сред тях се срещат думи, които назовават такива елементи на битата, историята, културата и т. н. на даден народ, страна, място, каквито не се срещат у други народи, в други страни, на други места. Тези именно думи, получили в теорията на превода името *реалии*, са предмет на настоящото изложение.

Нямаме за цел да даваме всеобхватен научен анализ; ще се опитаме само да споделим някои наши наблюдения и мисли. Вярваме, че наред с интереса, който могат да представляват за теорията на превода, те ще са от полза и във връзка с борбата, която се води у нас, за жалост не твърде енергично, за чист и правилен български език.

Най-напред ще се помъчим да определим понятието *реалии*.

По някои характерни особености те приличат на термините. За разлика от повечето думи термините са имена на *точно определени* понятия, предмети, явления: това са обикновено еднозначни думи, които по начало нямат синоними - полисемията и синонимията не са им присъщи; те често влизат в международния езиков състав; между тях често се срещат

думи със значения, ограничени от дадена историческа епоха. Всичко това може да се каже и за реалиите. Нещо повече, около допирната точка, ако можем да се изразим така, на тези две категории се намират доста думи, които не бихме могли с увереност да определим като термини или като реалии, и други, които с право ще поместим и в двете групи думи.

И въпреки това между термини и реалии има значителна разлика. Термините представляват основната съставна част на *научната* лексика; тяхната сфера на действие е научната, специалната литература; другаде, в художествената литература напр., те в повечето случаи се използват с определена стилистична цел.

Реалиите, напротив, се срещат предимно в художествената, жанровата литература, където до известна степен те са елемент от местния и историческия колорит; те се срещат също и в някои описателни науки - история, етнография, география, но не като градивен материал, а повече като предмет на описанието или дори като истински термини. Термините и реалиите се отнасят към различни лексически пластове, от които е обусловена и употребата им.

Терминът обикновено се разпространява успоредно с разпространението на предмета, за име на който служи. Той влиза като у дома си в езика на всеки народ, който по един или друг начин се запознава с означавания от него предмет. От термина не можем да търсим "национална принадлежност" - най-често, независимо от произхода си, той е достояние на цялото човечество, което и разполага с него като със своя законна собственост. Реалията, обратно, е винаги "собственост" на езика, в който се е родила: тя само "се взема назаем", приема се като гостенка в други езици и се задържа в тях кога повече, кога по-малко, кога никак, понякога (сравнително рядко) свиква дотолкова, че остава завинаги като заемка или пък като натрапена чуждица в речниковия състав на подслонилия я език.

Разлика между термини и реалии се забелязва и по

отношение на произхода им. Ако редица термини имат вид на изкуствено изковани за даден определен случай думи (такива са повечето термини с латински и гръцки морфеми), думи, създадени от учените за назоваване на известни предмети, понятия, явления, реалиите са винаги *народни думи*, възникнали по общия словотворчески път; и това е напълно понятно, тъй като те са най-тясно свързани именно с бита на народа.

При съпоставянето на двете близки и същевременно твърде различни категории проличават някои от характерните особености на реалиите. За да добием обаче по-ясна представа за тях, още по-точно да ги очертаем като една своеобразна лексическа група, смятаме, че се налага да изброим различни видове реалии в някакъв логичен ред. Избрали сме предметния принцип¹ на подреждане като такъв, който най-добре отговаря на естеството на реалиите. Таблицата, която предлагаме, е доста схематична, обаче предназначението ѝ е само да създаде известна представа за това още доста ново у нас понятие и да ни послужи като материал за по-нататъшното изложение.

Групираме всички реалии в три големи дяла:

А. Географски и етнографски реалии:

1. Географски понятия: *степ, тундра, пампас, буш, джунгла, тайга, фиорд, сопка, савана.*

2. Етнографски понятия - наименования на членове на народностни групи, племена и т. н.: *апах, каманч, банту, хохол, гуцул, шоп, гагаузин, каракачанин, кафър, копт, кацап.*

3. Фолклорни и митологични понятия: *сага, билина, еда, руна; скалд, минезингер, трубадур, баян, акън; трол, леший,*

¹ На същия принцип е построена и класификацията на А. Е. Супрун, обаче предметът на неговото изследване не се покрива напълно с темата на нашата работа. Вж.: СУПРУН, А. Е. "Экзотическая" лексика. В: Научные доклады высшей школы. Филологические науки, 1958, 2. с. 50-54.

домовой, елф, гном, вила, самовила, самодива, наяда, Баба Яга, Кошчей Безсмъртен.

Б. Битови реалии:

1. Храни, пиетета: *пирог, пирожки, шчи, разсолник, блини, пелмени, вареники, галушки, кнедли, пай, сельодка, спагети, баница, милинки, кебапчета, поридж; водка, сливовица, уиски, бренди, саки, кумис, кефир, боза, ейл, сидър, чихир, мате.*

2. Облекло, накити: *бурнус, зипун, тюрбан, чалма, фес, рубашка, саронг, кимono, валенки, емении, сомбреро, сарафан, кокошник, кубанка, тога, лапти, мокасина, пафти, черевика.*

3. Жилища, покъщнина, съдове: *сакля, пагода, хата, изба, вигвам, иглу, юрта, чум, ранчо, хациденда, палацо, шато, котедж, таверна, бирхале, чайна; тепсия, говеч, амфора, делва, стомна, ибрик; ракла, софра, пиростия.*

4. Превозни средства: *рикша, фиакър, тройка, нарти, дилижанс, ландо, паланкин; кану, пирога, джонка, галера.*

5. Музикални инструменти, танци, игри: *балалайка, баян, тамтам, гусли, гусла, гъдулка, гайда, кавал, кастанети, най, лютня, тамбура, банджо; казачок, гопак, трепак, лезгинка, краковяк, кейкуок, тарантела, хоро, ръченица; шашки, крикет, городки, лапта, голф, вист, тарок.*

6. Мерки: *аршин, сажен, верста, инч, фут, миля, фунт, ока, пуд, ли, чи, бушел, пинта, кварта, десетина, акър, морген.*

7. Парични единици: *копейка, рубла, лев, стотинка, фунт стерлинг, лира, лирета, долар, талант, реал, пезета, чентесимо, сантим, цент, аспра.*

8. Военни реалии – войскови единици, облекло, въоръжение, звания: *легион, чета, фаланга, табор, орда, кохорта, легия; кивер, ментик; арбалет, аркебус, ласо, мускет, бумеранг, ханджар, ятаган; атаман, севастократор, катепан, прапоршчик, сердар, гардемарин.*

В. Обществени и исторически реалии:

1. Административно-териториални единици и населени места: *аул, хутор, станица, паланка, махала; щат, губерния, кантон, графство, уезд, вилает, воеводство, департамент, околия.*

2. Лица, длъжности, занятия, титли, обръщения: *хетман, лордмер, шериф, хан, бей, президент, премиер, шейх, шах, кир, квестор, епикерний, дож, фараон; трапер, ковбой, фермер, гаучо, ранчero, грум, гангстер, дворник, консиерж, корсар, тореадор, пикадор, матадор, ходжа, викарий, йога, парий, брамин, равин, шаман; сър, мистър, мис, сеньор, сеньорита, сеньорина, месьо, мадмоазел, домну, уран, хер, фрау, фройлайн, маса, фру.*

3. Институти, организации, органи на държавно управление и др.: *алтинг, стортинг, рада, скупщина, ландстаг, кортеси, хурал, меджлис, вече, дума, райхстаг, конгрес, бундесрат, сейм, ареопаг; колеж, лицей, екол нормал, килийно училище, класно училище, читалище; совхоз, колхоз, главк, изпълком, ТКЗС, МТС.*

4. Членове на партии, организации, патриотични и религиозни групировки и пр.: *виги, тори; лейбъристи, болшевики, меншевики, тесняци, гвелфи, гибелини, пуджадисти, младотурци, кадети, есдеки, есери; хайдути, карбонарии, гвериляси, богомили, албигойци, староверци (старообрядци), хугеноти, мормони, квакери, парии.*

Този списък от реалии ясно потвърждава мисълта, че не винаги може да се прекара рязка граница между тях и термините поради липсата на твърдо установен критерий; голям брой реалии са същевременно и термини на съответните науки (география, етнография, музикология, хореография и пр.)¹. На

¹ За същото говори и А. И. Супрун: "В географските и исторически описания, където става нужда да се предадат съответни реалии, употребата на екзотичната лексика е закономерна, като при това ролята ѝ се доближава до ролята на терминологичната лексика." Вж. цит. съч.

второ място, едни и същи думи могат да представляват реалии, тъй да се каже, в две плоскости: по място и по време. Така думите *прапорщик, губерния, дума*, освен че означават понятия, характерни за един определен народ (в случая руския), са свързани и с определена историческа епоха – предреволюционната. Нещо повече. Много от тези реалии могат да имат повече от едно значение (в исторически, географски, политически план). Напр. *галерата* свързваме с епохата на римляните, но същевременно и с каторжната работа, например в Англия; *тога* – носили са я древните римляни, в някои страни я обличат и съдиите в наше време; *легионът* е бойна единица на римската армия, но същевременно и войскова част у различните народи през различни времена (напр. Чуждестранният легион във френските колонии), а същевременно и фашистка организация у нас преди 9. IX. 1944 г. Поради различните по време и място асоциации тези реалии изискват от преводача по-грижливо обмисляне при диференцирането и въвеждането им в текста на превода или при подбиране на функционален еквивалент. На трето място някои реалии може да играят и ролята на собствени имена, например някои партии, религиозни групировки, органи на управление и др. И най-сетне реалии може да бъдат и редица словосъчетания (със същото смислово съдържание), за които досега не сме споменавали, но които по аналогия не може да не се включат в нашата класификация; щом смятаме за реалия *колхоз* и *райсъвет*, реалия ще бъде и българското *ТКЗС* или немското *VEB* и т. н. (формата на съкращение, смятаме, не е пречка да им признаем това качество по същество); щом е реалия *стортинг*, реалия ще бъде и нашето *Народно събрание*; и наистина в много чужди издания, включително и Голямата съветска енциклопедия, го срещаме транскрибирано, а не "преведено".

Като извод от казаното дотук можем да дадем известно определение на реалиите – едно от приетите в теориите на

превода понятия. Преди това обаче нека цитираме някои от дефинициите, които намираме у по-видните теоретици на превода в СССР. Така Л. Н. Соболев определя реалиите като "битови и специфично национални думи и изрази, които нямат еквивалент в бита, а следователно и в езиците на други страни"¹, а другаде като "думи от националния бит, които липсват в други езици поради липсата на тези предмети и явления в други страни"²; В. Роселс ги дефинира като "понятия, предмети, явления... несъществуващи в бита на народа, на чийто език се превежда произведението"³; за А. В. Фьодоров реалията е "чисто местен предмет или специфично местно понятие, за което липсват съответствия в бита и понятията на друг народ"⁴.

Става ясно, че реалии ще наречем онези думи⁵ от народния език, които означават предмети, понятия, явления, типични за географските условия, културата, материалния бит или общественно-историческите особености на даден народ (племе, народностна група) или страна, поради което те са носители на подчертан местен, национален или исторически колорит и

1 Л. Н. Соболев, Пособие по переводу с русского языка на французский, Москва, 1952.

2 Л. Н. Соболев, О переводе образа образом. - В сб. Вопросы художественного перевода, Москва, 1955, стр. 290.

3 Вл. Россельс, О передаче национальной формы в художественном переводе, сп. Дружба народов, 1953, кн. 6, стр. 277.

4 А. В. Федоров, Введение в теорию перевода, изд. 2-е, переработанное, Москва, 1958, стр. 140.

5 В дефинициите, които намираме у съветските автори, у едни (Фьодоров, Роселс) реалиите фигурират като *предмети*, понятия от народния бит и пр., а у други (Соболев) - като *думи*, означаващи дадени предмети, понятия и пр. Тъй като в настоящата работа въпросното понятие се разглежда в рамките на една филологическа дисциплина - теорията на превода, - приемаме за по-целесъобразен втория начин на дефиниране. Затова у нас навсякъде реалията е *дума*, име на съответен предмет, понятие, явление, които от своя страна могат също да бъдат наречени реалии, да кажем, от гледище на етнографията.

нямат точни съответствия в други езици.

И тъй, как ще постъпи преводачът, когато срещне реалии в превеждания от него текст ?

Щом един народ не притежава даден предмет, щом като съответно в другите езици липсват за него наименования, значи ли това, че думата е непреводима?

Както при повечето въпроси от теорията на превода, така и тук - при въпроса за предаването на реалиите на друг език - не може да се даде общоважаша рецепта. Може само да се споменат известни принципни положения, които ще помогнат на преводача, ще го ориентират. Оттам нататък, опирайки се преди всичко на цялостното съдържание и формата на превежданото произведение, в зависимост от преводаческото майсторство и опит, усета, общата култура, чувството за мярка, владееенето на чуждия и родния език, преводачът сам ще трябва да се справи с трудностите във всеки конкретен случай.

Срещат се следните начини за предаване на реалиите:

1. *Транскрибиране*. Реалията се приема такава, каквато я намираме в чуждия език, и се предава с наши графични средства (руски *пельмени* - бълг. *пелмени*; немски *Morgen* - бълг. *морген*; англ. *foot* - бълг. *фут*).

2. *Калкиране*. "Превеждат се" отделните словообразователни елементи на думата; често се добавят наши афикси и по този начин се изковава една нова, несъществува дотогава наша дума (англ. *skyscraper*, руски *небоскреб*, бълг. *небостъргач*; исп. *тореадор* - бълг. *бикоборец*).

3. *Изковаване на нова дума* "въз основа на реално съществуващи в езика елементи и морфологични отношения" (А. В. Фьодоров) или на словосъчетание, обикновено устойчиво (итал. *чичероне* - бълг. *развождач*; руски *изба* - нем. *Bauernhaus*; английското *seven-league boots* и немското *Siebenmeilenstiefel* отговаря на руското *семиверстные сапоги* или *сапоги-скороходы*).

4. *Побългаряване*, тоест придаване на съответната чужда дума външния облик на българска (руски *пирожок* - бълг. *перушка*; нем. *Windjacke* - бълг. *винтяга*; руски *ватник* - бълг. *ватенка*; англ. *spikes* -бълг. *спайкове*). В случая често пъти вече е трудно да се говори за реалии, още повече, че се случва съответната дума да е добила съдържание, съвсем различно от първоначалното: българската *перушка* вече съвсем не е руският *пирожок*.

5. *Приблизително предаване* с някоя близка по значение наша дума, често близък синоним или обясняващо словосъчетание, тоест лексическа единица, съвпадаща по някой признак, качество и т. н., вместо еквивалент, какъвто естествено липсва (руското *пирог* - бълг. *пита, точено*; руското *ударник* - англ. *shock-worker*, немско *Stossarbeiter*).

6. *Описателно предаване*: вместо еквивалент - описание, обяснение (руското *уха* - англ. *fish soup*, нем. *Fischsuppe*, бълг. *рибена чорба*; руско *щи* - бълг. *чорба от зеле, а бълг. зелева чорба* ще отговаря на руското *капустный сок* или *капустный рассол*).

Възниква въпросът: кога и кой от изброените начини трябва да се използва във всеки конкретен случай? Трябва ли непременно да се стремим към транскрипция, като най-правилен начин за предаване на реалията, или за предпочитане е да изберем други пътища? Ще си позволим да посочим най-типичните положения, пред които се изправя преводачът, като търси тези пътища.

1. Реалия ли е срещнатата дума?

Владеенето на езика на оригинала и най-вече дълбокото познаване на описваната действителност ще помогнат на преводача да намери в теорията на превода правилния отговор. Реалиите, както казахме, са наименования на конкретни предмети, понятия, явления, тясно свързани с живота, с битата, и за да може съвсем ясно да си представи описаната в

първообраза действителност, преводачът трябва отблизо да познава тяхното предметно съдържание. Липсват ли му такива знания, той ще бъде принуден да "превежда думата", вместо да предава смисловото ѝ съдържание, което, както не е било разбрано и от самия него, естествено ще остане непонятно и за читателя. Когато преводачът пише (в роман от китайската действителност), че някой си "тури на масата по една пръчица за ядене", той явно обрича китайците на глад, тъй като, за да се нахранят, им трябва по две пръчици. В една съветска книга, описваща живота в САЩ, авторът, с пълно разбиране и познаване на описваната среда, казва: "... он *"Орел"* у бойскаутов..." (тук - звание, получавано след полагане на известни изпити), а преводачът "превежда" думата: "... той е *орел* у бойскаутите...", което звучи като "герой" и представлява напълно лишен от смисъл сбор от думи.

2. Реалия ли е срещнатата дума в дадения контекст?

Един път установил, че за езика на първообраза дадената дума може да представлява реалия, преводачът ще трябва да си зададе въпроса: дали и тук, в този контекст, в тази творба, тя е употребена като реалия? Думата *атаман* например може да се употреби и в значение на "главатар", "воевода" (не специално за казаци); думата *сотня* е реалия само в значението си на войскава единица, и то в два аспекта - в древна Русия и в казашките войски; думата *ведро*, освен в значението "кофа", може да се срещне и като реалия - мярка за вместимост (= около 12 литра) и т. н.

Реалия е и думата *мужик*. У нас тази дума е позната само с едно, и то остаряло значение срещу пет значения в руския език. По-долу даваме тази дума в три различни контекста¹, които изискват различното ѝ предаване:

а) ... наш папенька сам ... на моя господар баща
сенатор; тысячу больше душ му е сенатор; повече от хиляда

¹ Л. Н. Толстой, Казаки, Собрание сочинений в 14 томах, т. III. Повести и рассказы 1857-1863 гг., Москва, Гослитиздат, 1951, стр. 147 - 295.

мужиков себе имел.

души *мужици* владее.

б) ... шея, руки и лице
(немой) были жилисты как у
мужика.

... вратът, ръцете и лицето
(на нямата) бяха мускулести
като у всеки *мужик*.

в)... ты будь джигит, а не
мужик. А то и *мужик* лошадь
купит, денежки отвалит и
лошадь возъмет.

.. .бъди джигит, а не *мужик*.
Че и *мужикът* знае да купи кон:
ще наброи парите и ще вземе
коня.

Дори и в този доста тесен контекст разликата в употребата на думата *мужик* (разглеждаме превода само по отношение на реалитета) в трите случая е очевидна. В първия става дума за *крепостни селяни*; във втория случай *мужик* е синоним на *мъж*: смисълът е, че тази жена е била яка като мъж; а в третия е важен пренебрежителният оттенък на думата *мужик*, противопоставена на *джигит*, като носител на всички казашки добродетели, и бихме могли да я преведем с българското *селяк*, което също има известен оттенък на пренебрежение. Така че при превода на всеки чужд език реалитета *мужик* би трябвало да се запази само в първия от посочените примери, но дори и там замяната ѝ с думата *крепостен* (приблизителен превод - третият случай) не би довела до чувствително изопачаване.

Но въпросът не е само за многозначността (по отношение на реалитите тя не е характерна); трябва да се държи сметка за редица други съображения, всички диктувани от контекста.

Така думите *водка*, *уиски* и *ракия*, въпреки че са реалии и означават точно определени, типични за даден народ и нееднакви помежду си питиета, много по-често се употребяват в широк смисъл на думата, тоест губят специфичния си национален характер и не се транскрибират в превода. Преводачът на Чеховия "Ванка" например явно се е престарал, като е запазил *водката* на мястото на *ракия*:

Подмастерья надо мной

Калфите ми се присмиват,

насмехаються, посылает в пращат ме в крѣчмата за
кабак за *водкой*.¹ *водка*.²

В превода на "Кама" от Георги Гулиа³ срещаме такъв израз:
.... няма да засегна и разните ракии (бъзова, крушова,
ябълкова, гроздова); тук, разбира се, би било погрешно да се
остави употребената в оригинала руска дума *водка*.

В даден контекст реалитата може да бъде употребена
фигуративно, може да я срещнем в сравнение или във
фразеологично съчетание. И в този случай тя често престава да
бъде за нас реалитат и трябва да се предаде съобразно с целия
контекст. Така в превода на изразите "*аршин* проглотил", "от
горшка два *вершка*", "какова Аксинья, такава и *ботвинья*", "бабий
кадык ничем не загородишь: *ни пирогом*, ни кулаком", "the proof
of the *pudding* is in the eating" сигурно няма да намерим думите
аршин, *вершок*, *ботвинья*, *пирог*, *пудинг*, макар че в абсолютния
смисъл на думата това са реалитати. Впрочем това достатъчно се
обяснява с най-характерната черта на фразеологизмите –
тяхната неразложимост.

От друга страна, и обикновената дума може в известен
контекст да получи значението на реалитат. Например в говора
на Толстоевите казаци⁴ думата *закуски* има значение много по-
тясно от общоприетото и значи "курабийки и бонбони", думата
бал се употребява в смисъл на нещо като моминска веселба.
"Ето била попойка с *цыганями* – четем в същото произведение, –
котоую затеяли приезжие из Петербурга"; преводът на това
изречение сигурно е озадачил много читатели: флигеладютант
полковник, княз, "този важен старец", хора от висшето
петербургско общество, гуляят с цигани – що за странна

1 А. П. Чехов, Ванька, Сочинения, т. V. Рассказы 1886. Москва, 1946, стр. 260.

2 А. П. Чехов. Ванка. В "Човек в калъф". Избрани разкази и повести. Прев.
Николай Тодоров. София, "Народна култура", 1960, стр. 47.

3 Г. Гулиа. Кама. Прев. Н. Толчев. София, 1954, стр. 92.

4 Л. Н. Толстой, Казаки, Събрани съчинения в 14 тома, т. III. Повести и
разкази 1857-1863. Прев. Г. Константинов, София, 1956, стр. 223, 240-243.

прищявка. Всъщност става дума за цигански оркестър и хор, с които са били свързани най-разточителните гуляи на тогавашната буржоазия и аристокрация в Русия. Сиреч това не са онези цигани, за които сигурно ще си помисли българският читател.

И тъй, не е достатъчно думата да бъде реалия изобщо : за всеки отделен случай преводачът трябва да установи това от самия контекст и съобразно с него да вземе решение за предаването ѝ в превода.

3. Трябва ли "да вземем назаем" тази реалия? Няма ли да пострада при това езикът на превода ? Няма ли да затрудни читателя непознатата дума ?

От казаното дотук и от дадените примери вече се вижда, че при предаването на реалиите в превода мисълта на преводача се насочва най-напред към транскрипцията. Наистина, щом предметът, явлението, означени от думата, са чужди на нашия бит, щом самата тя няма еквивалент в нашия език, като че ли единственият начин да останем верни на оригинала е да я "вземем назаем".

Това не е точно тъй. Като дума от народния, всекидневния говор в оригинала тя по нищо не се различава от заобикалящите я думи, не "стърчи над редовете", а най-естествено се слива с хомогенната тъкан на целия контекст. Следователно и след въвеждането ѝ в текста на превода тя също не бива да бие на очи: и тук както в първообраза тя трябва да има своето функционално оправдание. Нищо не оправдава използването на реалиите като декор, като екзотичен реквизит, монтиран с цел да изобразява "местен колорит" (освен в случаите, когато самият автор прибегва по този начин към чужди за неговия език реалии). Преголямото желание за максимална точност не бива да измества центъра на вниманието на читателя, тъй като в такъв случай има опасност вместо истинския образ да покажем отражението му в криво огледало.

Транскрибирането на реалиите е желателно и възможно далеч не при всеки контекст. Така Л. Соболев, като говори за превода си на "Василий Тьоркин" на френски, казва: "Махорка е непреводима дума, обаче това, че Тьоркин ще пуши не махорка, а обикновен тютюн, не ще промени много нещо"¹, но за сметка на загубената подробност ще се запази стиловото единство, равновесието на отделните елементи в оригинала. При друг контекст обаче, ако се съпоставя или противопоставя махорката на друг тютюн, транскрибирането ѝ ще бъде напълно оправдано. Редица примери за неправилно запазване на реалиите в превода дадохме по-горе (*водка, уиски, мужик* и др.). Общо взето, транскрибирането се допуска в ония случаи, когато вниманието на читателя е съсредоточено върху реалитета, тоест, когато тя така или иначе изпъква и в самия първообраз. Тогава и в превода поставянето ѝ в по-силно осветление ще бъде оправдано.

Всяка въведена в текста реалия трябва да има своето функционално оправдание. С други думи, безсмислено е транскрибирането на думи, макар и реалии, за които имаме точно съответствие в нашия език: преводачът на "Казаци" например смята за уместно да транскрибира думата *буза* и да я обясни под линия. Подчертаването на разликата (допускаме, че такава наистина съществува) между татарската *буза* и нашата *боза* не допринася нищо за адекватността на превода; но при превеждането на езика на всеки друг народ, който не познава бозата, такова транскрибиране и обясняване би било напълно оправдано. По същия повод пише и Вл. Роселс: "Когато читателят среща в руски текст думата *чурек* и *лаваш* и научава от бележка под линия, че това е особен вид хляб, какъвто се среща у кавказките народи, той запомня тази дума, понеже тя обогатява представата му с нов, дотогава неизвестен предмет. Когато обаче четем *хала* и узнаваме, че това е *леля* на

¹ Л. Н. Соболев, О переводе образа образом. Вопросы художественного перевода, Москва, 1955, стр. 293.

азербайджански, ние недоумяваме: за какво ни е да го знаем ?
И тази дума остава в паметта ни само като екзотичен йероглиф,
една досадна пречка за възприемане на прочетеното."¹

Друго съображение да избягваме понякога транскрибирането на реалитета в превода е еднаквото или близко нейно написване с някоя друга по значение дума в езика на превода. Мисълта, че тази близост ще възбуди у читателя представи, различни от тия, които е имал пред вид авторът, ще ни накара да потърсим други начини за вярно предаване на реалитета. Такива думи като *урядник* (в значение на "старши полицейски стражар") или *старшина* (в предреволюционното му значение на "старей", "отговорник") не би трябвало да предаваме като *урядник* и *старшина*: читателят лесно ще ги свърже с днешните значения на тези думи в българския език и стремежът да запазим колорита на епохата не само ще отиде нахалост, но и ще създаде погрешни асоциации. Необходимо е голямо умение при въвеждането на такива реалии в текста. Като образец в това отношение може да ни служи Толстой, който, описвайки живота на казаците, употребява редица думи, имащи в казашкия бит и език значения, различни от общоприетите в руския език (*няня, сорочка, избушка, бал, закуски* и т. н.).

4. Основно оправдание за въвеждането на реалии в превода остава все пак изискването да запазим местния или историческия колорит, тоест атмосферата на оригиналната среда и епоха в произведението. Достатъчно е в превод на произведение от италианския бит думите *чичероне* и *гондолиер* да заместим с *водач* и *каикчия* или *лодкар*, за да прозвучи фалшива нотка в духа на произведението. Руският *помешчик*, румънският *чокой*, английският *ландлорд*, немският *юнкер*, *плантаторът* в коя да е британска колония са все едри земевладелци и сродни души на нашия *чорбаджия*; експлоататорската им същност е една и съща, но всеки от тях

¹ Вл. Россельс, цит. вече статия, стр. 169.

си има по нещо свое – национални и исторически черти, свойствени само на неговата нация и на дадена епоха, и затова разместването им по време и място чрез превода е недопустимо. Това явно е било почувствувано от преводача на "Старата крепост" от Вл. Беляев и неговите безплодни търсения личат от следните два цитата: "Особено привлекателен се виждал нашият край на съседните *полски чокои*" и "В Старата крепост го затворил *полският помещик* пан Янчевски..."¹

Но и увлеченията в това отношение са нежелателни. Рече ли преводачът да назове всеки местен предмет с местното му име, текстът на превода може да се окаже до такава степен задръстен с чужди думи, че читателят не ще може да се ориентира в тях. Затова ония реалии, които имат, така да се каже, по-неутрален характер или са поставени от автора по на сянка, по на втори план, би трябвало да предаваме не чрез транскрибиране, а по някой друг от посочените начини.

От друга страна, тук трябва да се напомни, че винаги е погрешно, както вече посочихме по-горе, чуждите реалии да се предават с близки по смисъл свои реалии, тоест реалиите на един народ в превода да се подменят с реалии на друг народ, от една епоха – с тези от друга. Ако облечем казака с *аба*, *антерия* и *ямурлук*, ако го обуем с *навуца* и *цървули*, накараме го да пие от дървена *паница* и да яде *баници*, сигурно ще се усъмним, че това е казак; а чуем ли го да вика на околните си "*стрино* еди-коя си" или "*бай* еди-кой си", напълно ще се убедим, че имаме пред себе си някой нашенец. *Сарафанът* и *кокошникът* на руската селянка са тясно свързани с нейния образ и ние рискуваме да заличим или най-малкото да замажем образа ѝ, ако подменим тези реалии със *сукман* и, да речем, *венец*, та ако ще да е "от злато изкован". По същия начин не можем българския *хайдутин* да "преведем" на кой да е език с някоя дума, близка до вулгарния *разбойник*, или пък да го приравним, да кажем, с италианския *карбонарий* или с

¹ Вл. Беляев, Старата крепост, прев. Каля Берберова, София, 1949, стр. 8-9.

испанския *гверильяс*, без да го лишим от типични негови черти за сметка на нови, неприсъщи нему. По-добре е казакът в нашия превод да носи "горна дреха" и "вълнено наметало": така образът му ще загуби само частица от националното си своеобразие – една неизбежна жертва, – докараме ли го обаче с *аба и ямурлук*, той изобщо престава да бъде казак и добива чертите на български селянин, тоест представя един образ, който авторът не е имал и не е могъл да има пред вид, а това вече не е една незначителна жертва, а произволно подменяне на образи, изопачаване на първообраза, опорочаване на превода.

Нежелателността на подобно смесване на реалии важи в еднаква степен и за случаите, когато те представляват компонент от устойчиво словосъчетание или дори когато цял фразеологизъм притежава характерни белези на реалия. Например ако преведем английското *seven-league boots* на руски със *семиверстные сапоги*, ние почти нищо не губим, понеже подменяме само привичната за ухото местна (национална) мярка за дължина. Ако обаче *семиверстные сапоги* или *seven-league boots* преведем със смисловия му български еквивалент *кралитарковски ботуши*, руският, съответно английският образ ще добие българския национален колорит. Такъв "хибрид" естествено не може да се сметне за сполучливо разрешение.

Още по-нежелателно и опасно е да се заменят употребените от автора реалии с пъстър набор от различно оцветени думи, които читателят естествено ще свърже с бита и историята на различни народи. Така в руския превод на романа "За свободата" от Ст. Дичев¹ български, турски и други реалии редакторът заменя с такива, характерни за различни народности и места в Съветския съюз, исторически понятия – със съвременни или несвойствени на описаната епоха.

¹ Ст. Дичев, За свобода. Исторически роман, ч. 2, перев. И. Паралинговой, С. Флорина, А. Костенко, София, 1957.

Българската *гъдулка* се е превърнала в украинска *бандура*, а *ямурлукът* - в кавказка *бурка*; *пастърмата* е дадена описателно като *вяленое месо*, познато предимно на азиатските народи, докато българската *баница* е станала чисто руски *пирог*; от *дисагите*, за които съществува едно неутрално, доста точно съответствие (*переметная сума*), е останала само едната торба - *сума*, което естествено съвсем променя представата за предмета. Цял ред исторически понятия, тясно свързани с българската история и култура, са загубили собствената си физиономия, за да добият други, чужда, както в исторически, така и в национален план. Създадената от Раковски *легия* е добила лицето на римския *легион*, а *легистите* са превърнати в *легионери*. Толкова характерните за нашето Възраждане *килийно, взаимно и класно училище* са осъвременени - *начальная, народная школа, среднее училище*. В случая загубата е двойна: от една страна - неадекватен превод, от друга - съветският читател е останал незапознат с някои важни подробности от нашето минало, които трябваше да се дадат като историческа справка (при превеждането на българската литература на чужди езици познавателният елемент съвсем не е за пренебрегване). Като резултат от такова непоследователно отношение към реалиите читателят добива неясно, противоречиво впечатление за описваната действителност; безогледното въвеждане на чужди за духа на произведението местни реалии я свързват в съзнанието на читателя с друга действителност, неверните исторически понятия създават илюзия за напълно различна историческа обстановка - произведението губи националната си специфика, която често пъти е най-ценното му качество.

По-особено място сред реалиите заемат мерките (за тежина, дължина, повърхност, обем и т. н.). Пъстротата в предаването им може да се обясни с някои особености, които не бива да се пренебрегват при "превеждането" на тази група

реалии. Въпреки че не може да се посочи една определена за всеки случай мярка, едно по-специално и задълбочено проучване върху широк фактически материал сигурно би дало известни ръководни насоки в това отношение. Ние ще се задоволим само с излагане на някои наши наблюдения по въпроса.

1. Когато в текста се съобщават цифри с цел да се създаде у читателя числена или количествена представа, да кажем, за добива на зърнени храни в САЩ, няма основание, ако в оригинала са *бушели*, да не се превърнат те в *килограми* или *тонове* - с една дума, в мярка, по-понятна за нашия читател. Когато например един съвременен английски писател споменава в английски мили разстоянието, което Александър Македонски е изминал от Гърция до Персия, доста логично е преводачът да си послужи с километри: за епохата на Александър английските мили и километрите представляват еднакъв анахронизъм, но километрите поне са мярка, която ще създаде у нашия читател много по-точна представа за въпросното разстояние.

2. Материалите, с които разполагаме, показват, че в художествената литература сравнително по-рядко се срещат, така да се каже, "точни цифри". Постоянно се натъкваме на изрази като "фунта три", "на аршин и повече", "чуть не на пол сажени", "hundreds of miles", "etwa zwei Morgen", "в няколко пудов" и т. н.; но дори и където приблизителността не е изрично означена, числото, броят, мярката обикновено не играят онази решаваща роля, както в точните науки. Художествената литература борави с образи, а за тяхното изграждане рядко са необходими точните цифри на математиката и технологията. Когато Куприн, описвайки героя на "Анатема", пише, че "в дъжконе же было около *девяти с половиной пудов* чистого веса"¹, той не уточнява теглото му, а само иска да създаде у читателя представа за този грамаден човек. Затова правилно

1 А. И. Куприн, Анафема. Сочинения, т. IV, Москва, 1958, стр. 656.

постъпва преводачът, като дава теглото му в килограми: "около сто и петдесет кила"¹.

Мисълта ни е, че в художествената литература мерките се употребяват често не като реалии в прекия смисъл на тази дума. Мярката образува обикновено едно смислово цяло с нейния цифров израз, с който е свързана и граматически, а писателят не държи сметка за отделните елементи на това цяло и си служи с оная мярка, която му е най-близка; руският писател ще мери във версти или в километри, английският - в мили, китайският - в ли. Затова, докато при другите реалии е желателно по един или друг начин да се запази националното своеобразие на съответното понятие (в споменатите вече граници), тук, обратно, бихме предпочели да предадем реалията-мярка възможно *по-неутрално*. Когато героят на "Олеся" се оплаква, че бил захвърлен "в ветхом доме, среди деревни ... *в сотнях верст* от городской жизни"², и преводачът пише "*на стотици километри* от градския живот"³, тези *километри* не ни се набиват в ушите като дисонанс; ако обаче бяха останали *верстите*, думата, като чуждица, сигурно би одраскала слуха ни, без да допринесе нищо за изясняване на образа или за запазване на колорита.

3. Често, както е в последния пример, авторът няма пред вид някакво определено разстояние; той иска само да каже, че селото, където се намира героят, е "много далече" от града, което и изразява образно. Сиреч, ако преводачът намери равнозначен образен израз, в който да не фигурират нито версти, нито километри, такъв превод бихме сметнали за още по-сполучлив. Например пак героят на "Олеся" "захватил с

1 А. И. Куприн, Анатема, Избрани произведения, т. II, прев. Н. Толчев, София, 1956, стр. 416.

2 А. И. Куприн, Олеся. Сочинения, т. II, Москва, 1957, стр. 255.

3 А. И. Куприн, Олеся. Избрани произведения, т. I, прев. Д. Метева, София, 1956, стр. 151.

собой *полфунта чаю*¹, за да умилостиви опърничавата баба на Олеся. В превода е казано "двеста грама чай"². В случая нито за героя, нито пък още по-малко за читателя е от значение дали чаят е 100, 200 или 300 г (толкова повече, че половин фунт не е 200, а 204,75 г) и затова по-добре би било направо да се каже "пакетче чай". По същия начин бихме могли понякога да заместим *фут с педя, аршин - с три-четири педи* или с *крачка, сажен - с три крачки* и т. н., разбира се, в зависимост от контекста. Така, когато раненият Иванов от "Четири дни" си прави сметка, че разстоянието до трупа на турчина е "*сажени две*"³; нищо не е пречило на преводача вместо "около *два сажена*"⁴ (едва ли читателят ще си представи това разстояние, без специално да се откъсва от текста, за да направи сметка) да го означа с *пет-шест крачки*, въпреки че раненият не може да крачи, а трябва да пълзи.

Нека изрично подчертаем, че основанията за такова предаване на мерките са да се отбегне една ненужна чуждица и, главно, да се създаде у читателя *истинска* представа за описваното - онази, която има пред вид авторът.

4. В известни случаи обаче се налага мярката да остане и в превода непроменена. Един пример: в ултиматума на Англия и Франция до Египет и Израел се Искаше последните "да спрат незабавно сраженията и да оттеглят войските си на *около 16 километра* далече от Суецкия канал"⁵. Мнозина може би са се запитали защо пък *около 16*, а не, да речем, 17 или, за по-кръгло, 15 километра. Може за това да е имало някакви стратегически, политически съображения? Учудването би било още по-голямо, ако вестниците бяха писали не "около 16 километра", а "16

1 А. И. Куприн, цит. произв., стр. 270.

2 А. И. Куприн, цит. произв., стр. 166.

3 В. М. Гаршин, Четыре дня. Сочинения, Москва, 1955, стр.8.

4 В. М. Гаршин, Четири дни. Избрани произведения, прев. Р. Шемелеков. София, 1956, стр. 32.

5 В. Отечествен фронт, бр. 3788 от 31. X. 1956, и други вестници от същата дата.

километра, 93 метра и 40 сантиметра". А именно така е трябвало да бъде, щом като в оригиналния текст, както го дава и в "Работническо дело" (от 31. X. 1956 г.), е 10 (английски) мили. Струва ни се, че когато по една или друга причина в оригинала се дава "кръгло" число, желателно е в интереса на тази именно "кръглост" мярката да се запази. Друг пример: в една спортна информация се съобщаваше, че еди-кой си атлет пръв в света е преодолял височина от 7 фута. Смешно би било да се споменава приоритетът за преодоляване на височина от 2 метра 13 сантиметра и 6 милиметра. Също толкова смешно би било в превод на английски да четем за приоритет в преодоляване на височината 6 фута и 6 инча и половина вместо *2 метра*. Губи се всъщност смисълът на цялото изказване.

5. И мерките, както останалите реалии, за които говорихме, не се транскрибират в идиоматичните и други устойчиви словосъчетания, сравнения и др., разбира се, освен ако в съчетанията, с които се предава чуждоезичният израз, без друго фигурира дадената мярка. Такъв е случаят например с израза "мерить на свой аршин", който и на български има в състава си думата *аршин*: "меря със свой аршин". При това точната цифрова стойност на мярката е без значение (руски аршин = 71 см; български аршин = 68 см).

6. Прието е да *не се смесват* разнородни мерки в една и съща книга. Но и тук, както по отношение на другите реалии, смятаме, че това "правило" не е абсолютно. Ако преводачът може да си послужи с различни мерки, без това да бие на очи, без да кара читателя да се запъва и чуди, от друга страна, ако може там, където това е необходимо, да подчертае реалията, да я накара да изпъкне - такъв превод може да се признае за сполучлив Във връзка с казаното като че ли по-естествено е оригиналните мерки да се запазват в пряката реч и, обратно, в описателната част да се подменят с по-неутрални.

7. Работата с мерки-реалии изисква от преводача отлично познаване на действителните им стойности и

разпространението им по място и време. Не е зле например, когато говорим за *мили*, да знаем, че с тази дума в различни времена и в различни страни са били означавани повече от 25 различни разстояния от 580 до 11 293 метра. Това, разбира се, не значи, че преводачът трябва да се превърне в жив справочник, обаче не пречи да помни, че и днес с *миля* означават две разстояния: обикновена или сухопътна миля = 1609 м и морска или географска миля = 1852 м (а в книгите с историческа тематика може да става дума и за римска миля = 8 стадии = 1489 м). Съществуват английски и американски *бушел* (с различна вместимост), не всеки *центнер* тежи 100 кг, а китайското *ли* може да бъде мярка за теглене на сребро и злато, а също и мярка за дължина от 0,32 милиметра до 644,6 метра.

От значение е също да се знае, до известна степен, и "историята" на мерките. Например не е излишно да се напомни, че метрическата система е въведена сравнително отскоро: във Франция - със закон от 1799 г., в Русия - с един век по-късно (1899) като факултативна, а задължителна става едва след Октомврийската революция; в Англия, САЩ и Латинска Америка тя е факултативна и до днес. Познаването на такива факти ще предпази преводача от редица анахронизми.

Накрая може да кажем, че реалии в тесен смисъл на думата са националните мерки на онези страни и епохи, на които не е била позната, не е позната и сега метрическата система. Именно такива мерки представляват ярък елемент от местния и историческия колорит и е желателно в споменатите по-горе случаи да бъдат запазени (транскрибирани) в превода.

Въпросът за реалиите, важен за преводача, има не по-малко значение и за писателя. Когато Борис Шивачев в своите "Писма от Южна Америка"¹ си служи с думи като *песи*, *сентаво*, *пампас*, *гаучо*, *мате* и др., тези думи, макар и чужди, са напълно естествено вплетени в живата тъкан на разказа. А какво би

1 Б. Шивачев, Писма от Южна Америка, 2 изд., София, 1945.

станало, ако авторът, например от пуристични съображения, беше предал всички тези местни предмети и понятия описателно или беше им търсил приблизителни синоними? Ст. Дичев в "За свободата" разгръща действието в различна национална обстановка, в зависимост от която се менят и употребяваните в романа реалии (*ефенди, кир, домнуле, минцове, най, дворник* и др.). При превеждането на тези произведения думите, които представляват реалии за първообраза, в повечето случаи се запазват и в превода.

По-особен е случаят, когато самият писател разглежда произведението си с очите на преводач и търси понякога начин да направи съдържанието като цяло по-достъпно за чуждия читател. Често в такъв случай отделни реалии изобщо изчезват, други се подменят, трети се превръщат в неутрални думи и словосъчетания. Някои от тях авторът пояснява било в самия текст, било в бележки под черта и в крайна сметка нерядко се наблюдават доста чувствителни промени както по отношение на съдържанието, така и във формата на тесния контекст, а дори и на произведението като цяло.

Интересно е в това отношение съпоставянето между двете версии - бенгалската (в руски превод)¹ и английската² - на романа "Крушение" от Рабиндранат Тагор. В английската се натъкваме именно на такъв подход от страна на автора. Ето няколко примера:

1 Р. Тагор. Крушение. Роман. Перевод с бенгалского Е. Смирновой и И. Товстых. Москва, Гослитиздат, 1956.

2 R. Tagore. The Wreck. London, Indian Edition, Macmillan & Co., 1948.

... Комола вынула два сари и протянула их Умешу:
- Вот возьми и надень.
При виде широких и красивых полотнищ сари Умеш пришел в неопиcуемый восторг...¹

... дни и ночи он проводит за изучением ш а с т р и за молитвами...³

... Джогендро занимал в Бишайпуре небольшой одноэтажный домик, неподалеку от резиденции местного з а м и н д а р а *.

* Заминдар - помещик, землевладелец.⁵

... твой голос мне кажется слаще звуков вины*.

*Вина - струнный музыкальный инструмент.⁷

.. Kamala pulled out a couple of her own dresses and threw them to Umesh. Being oblong sheets, these garments served equally well for masculine and for feminine attire according to the method of folding and they had broad ornamental borders.²

He spends the whole day praying and studying the scriptures...⁴

... Jogendra lived in a onestoried house near the landowner's residence.⁶

... your voice sounds to me like the sweetest of music.⁸

1 Цит. произв., стр. 147.

2 D-tto, p. 212.

3 Цит. произв., стр. 170.

4 D-tto, p. 249.

5 Цит. произв., стр. 190.

6 D-tto, p. 280.

7 Цит. произв., стр. 193.

8 D-tto, p. 285.

... Но боюсь, что в конце концов он станет настоящим санниаси*.

* Санниаси – отшельник, правоверный индус, отказавшийся от мирских благ и посвятивший себя служению богу.¹

... I'm afraid he'll turn into a full-blown anchorite one of these days.²

Руските преводачи, за да не накърнят първообраза по отношение на битовата обстановка, запазват реалиите и ги обясняват под линия. Самият Тагор обаче направо променя отделни места от съдържанието с цел да улесни възприемането му от чуждестранния читател, за когото, както той смята, ще бъдат непонятни типичните за индийския бит подробности. Такова свободно отношение спрямо оригинала може да си позволи, разбира се, само неговият автор. Но този пример дава известна представа и за това, по какъв начин би могъл преводачът да се справи с онези реалии, въвеждането на които смята по една или друга причина за нежелателно.

Погледнат от друга страна, този подход представлява известна опасност дори и за автора, който на места нарушава местния колорит, дори го заменя с чужд, не индийски. Ето няколко примера:

... Отлично, только подожди до моих зимних каникул.³

... Это папе новогодний подарок.⁵

... Just wait till the Christmas holidays.⁴

... I've brought a Christmas present for dad.⁶

1 Цит. произв., стр. 198

2 D-tto, p. 294.

3 Цит. произв., стр. 193.

4 D-tto, p. 285.

5 Цит. произв., стр. 245.

... а небо огласилось ... the whole universe
звучама пляски невидимых resounded with the stamp and
танцовщиц, мелодичным the jingling of the castanets of
перезвоном браслетов на invisible dancers.²
их ногах.¹

За всеки непредубеден читател е ясно, че е малко пресилено да се говори за *коледна празници* или *Рождество* и за *кастанети* в едно произведение от индийския живот. Ясна е обаче и целта на автора. Като превежда собственото си произведение, Тагор съзнателно жертвува подробности (понякога доста важни), за да въведе по-пряко читателя, за когото битът на тая страна, така или иначе, е чужд, в света на основните идеи на своята творба.

Среща се обаче и обратното. В статията на А. М. Финкел³ се говори, че изправен пред острия и актуален въпрос: дали може и трябва да се създава литература на украински език, дали украинският език притежава такива възможности, дали "провинциалната" литература има право на съществуване, Г. Ф. Квитка-Основяненко се заел да превежда собствените си произведения на руски, при което "се отнасял твърде грижливо към запазване в превода особеностите на украинската култура, а недоволството му от чужди преводи е било предизвикано тъкмо от "непознаването на местността и обичаите". Затова в преводите си той показва на руския читател в широк и разнообразен план богатството на украинската култура. Като нейни показатели той използва в повечето случаи наименованията на обичаи, обреди, облекло, накити и пр. Тези

⁶ D-tto, p. 370.

¹ Цит. произв., стр. 264.

² D-tto, p. 400.

³ Финкель А. М. Об автопереводе. В: Теория и критика перевода. Изд. Ленинградского у-та, 1962. (Глава "Воспроизведение местного колорита", с. 112-115).

наименования Квитка не превежда, а само транскрибира."

След като преводачът (или авторът) е решил, че запазването (транскрибирането) на дадена реалия може да стане без или с минимален ущърб за съдържанието или формата на произведението, поставя се въпросът, как практически да се поднесе на читателя тази чужда, нова за него дума, как ще се въведе тя в преводния текст, как ще се пресади в новата за нея почва.

Би трябвало предварително да обясним, че дотук под термина *реалии* сме обединявали две доста разнородни групи думи. На първо място те са такива, които вече са влезли в езика, на който се превежда, а често и в много други езици, като са станали част от международния езиков фонд, и читателят лесно ще ги намери в речниците (джунгла, пампас, рубла, кимоно, сомбреро, мокасина, пагода, рикша, тройка, балалайка, чардаш, аршин, миля, фунт); повечето от тия думи са всеизвестни. Затова, когато говорим за "въвеждане" на реалии, имаме пред вид предимно втората група: онези думи, които са непознати, непонятни за читателя и затова му звучат чудновато.

Смисловото съдържание на една непозната дума, включително и на реалията, обикновено се подсказва от контекста, което обаче не освобождава преводача от задължението да я обясни (освен ако, разбира се, изчерпателни обяснения има в самия контекст).

Въпросът е по какъв начин да стори това, как най-естествено и непринудено, а същевременно и достатъчно ясно и пълно да разкрие на читателя значението на дадената чужда дума, да му даде възможност добре да я запомни и един вид да я приеме като своя. Например в сборника "Българские повести и рассказы"¹ намираме като приложение речник с доста голям брой "български думи" и "думи от чужд произход, които се срещат в българския език", такива като *аба, ага, байрам,*

1 Българские повести и рассказы XIX и XX веков, т. I-II, перевод с болгарского, Москва, 1953.

баклица (бъклица), баница, батя (бате), гайда, гроздовица, кауш, конак, мангал, ока, погача, опинцы (опинци), царвули (цървули) и т. п. "Под игото" в руски превод е снабден с доста подробни коментари, където има и редица запазени в превода български и турски думи, като *чорбаджия, бай, сукман, гяур, мускали* др., а към английския превод¹ е дадено малко речниче на български и турски думи, запазени като реалии в текста. Общоприето е обаче чуждата дума да се пояснява под линия; това за повечето случаи е и най-удобният начин. Споменатият по-горе речник или бележките на края на книгата са по-удобни за думи и понятия, които са, общо взето, понятни, но имат нужда от някои допълнителни пояснения от исторически, географски и т. п. характер. Обяснението на непознатата дума в края на книгата има това неудобство, че откъсва читателя от четивото. Обясняването на реалии в самия текст (в скоби или без скоби) не е за препоръчване, тъй като читателят може да го приеме като принадлежащо на самия оригинал. Във всички случаи онова, което не е от автора, трябва ясно и недвусмислено да се отграничи от авторския текст (с приетите съкращения, като "б. пр." или "б. р.").

Графичното предаване на реалиите трябва да бъде такова, че читателят да ги възприеме по най-близък до оригиналния изговор начин. Този въпрос е от областта на транскрипцията, затова тук само ще напомним, че при приемането на една чужда дума, независимо от това дали е реалия или термин (за собствените имена положението е малко по-различно), желателно е, от една страна, тя да не се изопачава до неузнаваемост, както това е станало например с такива думи, като *перушка* (вм. *пирожок*), *поничка* (вм. *пончик*)², *винтяга* (вм.

1 I. Vazov. Under the Yoke. Transl. by M. Alexieva and Th. Atanassova. Sofia, 1955.

2 Забелязано е, че при преминаването на руски думи (или чужди думи чрез руски език) в българския език те често променят рода си; такъв е случаят например с изброените думи, така е с *рубла*, вм. *рубъл*, *супа*, вм. *суп*, така

Windjacke), та дори и *джентлемент*.

От друга страна, не бива да насилваме собствения си език, пренебрегвайки елементарните езикотворчески закони чрез запазването на думи като *зачот* (вм. *"зачет"*) и т. н.

Освен това от голямо значение за правилното предаване на тия думи е те да се дават с ударения при първото споменаване.

Накрая да повторим основната си мисъл. Реалията, каквато и да е тя, представлява неделимо смислово единство със заобикалящата я словесна среда, както и с произведението като цяло. Тази именно връзка с контекста и зависимостта от него трябва да бъдат запазени в превода, а не реалията като такава.

Транскрипцията не е единственият и далеч не винаги най-добрият начин за разрешаване въпроса за реалиите: в известни случаи чрез нея се постига адекватност на превода, обогатяване на езика, но често тя е излишна и дори вредна.

Въпросът за реалиите, много важен за преводача, а не по-малко за лексиколога и особено за лексикографа, е разработен твърде слабо. Затова всеки си служи с тях, както намери за добре, – често съвсем необмислено и, бихме казали, неграмотно, – без да може да се опре на каквато и да било теоретична основа. С настоящата статия се помъчихме да помогнем на преводача-практик в работата му върху чуждоезичен текст и с това да допринесем, поне по отношение на реалиите, за подобряване качеството на преводната ни литература. Ако не сме създали у него пълна и ясна представа по въпроса, то вярваме поне, че той за миг ще задържи перото си над листа, преди да въведе в превода, а с това – и в българския език, някоя ненужна чуждица или пък някой езиков изрод.

Освен това един от изводите ни във връзка с изложеното е,

е с много руски думи от III склонение (*рукопись, печать, медаль, площадь* и т. н.), така е с повечето медицински термини, окончаващи на *-оз* и *-ез* (*диагноз, анамнез*).

че и преводачът, наравно с писателя, е творец на българския литературен език, че и той, наред с писателя, носи пълна отговорност за чистотата и богатството на този език.

Запазването на езика ни чист, хубав, самобитен, стремежът ни, от друга страна, да го обогатяваме и развиваме са съображения, които никой няма право да пренебрегва; нека те бъдат стимул и същевременно спирачка на всеки преводач в работата му с реалиите.